

Арк. 98; 40. Там само. – Арк. 103-103 зв; 41. Там само. – Арк. 99; 42. Там само. – Арк. 104 зв; 43. Там само. – Арк. 99зв; 44. Русова С. Дмитро Маркович. (Посмертна згадка). ЛНВ . 1922, кн.. III. – С. 33.

Л.В. Дояр

ТЕХНІЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ КРИВОГО РОГУ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ КРИВБАСУ (1920-30-ТІ РР.)

Інтелігенція – це важлива складова соціальної структури будь-якої держави: вона здатна відтворювати і примножувати інтелектуальний потенціал нації, забезпечувати політичні трансформації і соціально-економічне зростання власної країни, сприяти розвитку творчих здібностей свого народу. Не є винятком й українська національна інтелігенція, зокрема, її найпотужніший загін – технічний.

На наш погляд, вітчизняна наука відчуває брак досліджень, присвячених місцю і ролі технічної інтелігенції в новітній історії України. Так, радянські історики розглядали діяльність «спеців і техніків» з погляду керівної ролі більшовицької партії та в контексті всесвітньо-історичної місії пролетаріату¹. У тогочасних історіографічних працях питання про місце та роль інтелігенції УСРР-УРСР у міжвоєнний період або не виокремлювалось, або розглядалось у контексті соціальних змін у структурі радянського суспільства². Немає суттєвих зрушень у цьому напрямку і сьогодні. Так, у роки незалежності інтерес істориків зосередився на питанні більшовицького терору стосовно до української національної інтелігенції³. Що ж стосується конструктивної, надзвичайно плідної діяльності технічної інтелігенції 1920-30-х рр. щодо відбудови господарства та становлення економічної могутності країни, то на сьогоднішній день вона залишається малодослідженою.

Поставлена дослідницька проблема є особливо актуальною в галузевому та регіональному аспектах. Зокрема, подальших наукових пошуків чекає історія криворізької технічної інтелігенції міжвоєнного періоду, причетної до розбудови гірничо-металургійної галузі міста.

Слід зазначити, що у названому напрямку дослідницька робота проводилася і раніше: було написано кілька монографічних праць, зокрема, дослідження Г.М. Малахова, А.Г. Шостака, М.І. Старикова, А.В. Дольчука⁴. Продовжується вона і зараз. Так, на честь 125-річниці з початку промислового видобутку криворізьких залізних руд побачила світ ґрунтовна колективна праця фахівців гірничо-металургійної справи та істориків, у якій розглядуваній проблемі присвячено 3 розділи⁵. Однак, на нашу думку, зібраному загалу бракує персоніфікованого підходу (маловідомим залишається навіть верхній – керівний – ешелон технічної інтелігенції, не беручи до уваги про рудникових гірничих інженерів), недостатньо висвітленою є винахідницька діяльність криворізької технічної інтелігенції. Вивченню названих питань присвячена стаття автора.

Основною метою праці стало вирішення проблеми місця та ролі технічної інтелігенції Кривого Рогу у становленні гірничо-металургійної галузі Кривбасу (1920-30-х рр.).

Взагалі роль технічної інтелігенції в роки сталінської індустріалізації (друга половина 1920-х – 30-ті рр.) була особливо помітною. Спрямована на створення важкої промисловості – основи для посилення обороноздатності країни – індустріалізація в УСРР-УРСР потребувала насамперед, форсованого розвитку гірничо-металургійної галузі. Центром останньої став багатий на рудні поклади криворізький регіон.

Незважаючи на те, що місцеву руду використовували ще за часів Скіфії, криворізький залізорудний басейн мав короткотривалу історію: промисловий видобуток залізних руд розпочався лише у 1881 році, коли було відкрито перший рудник – Саксаганський. А враховуючи той факт, що поступальний розвиток Кривбасу був перерваний у роки воєнно-революційних лихоліть (1914-1920 рр.), то на початок 1920-х рр. Криворізький залізорудний басейн за віком не тягнув навіть на «підлітка». Вщент зруйнований Кривбас починався в УСРР, «з нуля».

Матеріальна виснаженість регіону доповнювалась нестачею робітничих і кваліфікованих кадрів. У 1920 році у Кривому Розі працювало 10 техніків й інженерів та 4 (!) гірничих робітники⁶. З відкриттям у 1922 р. Криворізького вечірнього робітничого технікуму у місті з'явився заклад для підготовки місцевої технічної інтелігенції. Так, 4 жовтня 1922 р. за парти КВРТ сіло 67 студентів, які навчалися на трьох відділеннях: гірничому, механічному та електротехнічному. Навчальний заклад очолив провідний інженер Кривбасу В. І. Жигаловський⁷. Викладацький склад налічував 20 осіб, із яких лише 9 викладачів мали вищу освіту. Через брак кадрів у 1924 році були закриті механічне та електротехнічне відділення. Тому перший випуск КВРТ складав усього 12 чоловік. Серед перших

фахівців гірничої справи, що були підготовлених безпосередньо у Кривому Розі, був Григорій Мефодійович Томашевський⁸.

Автором встановлено декілька невідомих раніше прізвищ керівників та інженерів криворізьких рудників на момент відновлення їх роботи або заснування⁹:

1) Рудник ім. Артема (колишній Галківський) (відновлений у 1921 році): керуючий – К. Клінтух, голова рудникового комітету – Є.М. Желтецький, завідуючий кар'єрами – М. Васильєв, головний механік – І. Лозовський, уповноважений трудової армії – Г. Мацелецький, гірничий інженер – Крупенін, начальник відділу постачання – Г. Тарануха.

2) Рудник ім. Карла Лібкнехта (колишній Шмаківський) (відновлений у 1921 році): керуючий рудником – К. М. Подзоров; гірничі інженери – В. І. Жигаловський, Й. Й. Мізерес, Стариков; завідуючий електромеханічним відділом електростанції – Волошин.

3) Рудник ім. Жовтневої революції (колишній Ростківський) (відновлений у 1921 році): секретар рудникового комітету – Шепрут.

4) Рудник ім. Леніна (колишній рудник Колачевського) (відновлений у 1924 році): керуючий рудником – Ф. Ф. Романовський, голова рудникового комітету – Усов.

5) Пролетарський рудник (колишній Карнаватський) (відновлений у 1924 році): гірничий інженер – Крустовозов, гірничий штейгер – Уллер.

6) Рудник ім. Троцького (колишній Саксаганський) (відновлений у 1924 році): гірничий штейгер – І.П. Глебін.

7) Рудник ім. Дзержинського (заснований у 1924 році шляхом об'єднання рудників Пролетарський і Троцького): керуючий рудником – П. О. Крижановський, голова рудникового комітету – В. Л. Зайцев, гірничі інженери – Г. І. Фомін, А. А. Берман, Г. П. Агагулов.

Один із названих працівників – гірничий штейгер Уллер – відзначився винаходом нових засобів для кріплення шахт та штреків. Міська газета «Червоний гірник» з цього приводу зайняла суперечливу позицію, з одного боку, назвавши скоби Уллера дешевими і легкими та повідомивши, що правління рудника Дзержинського виступило із пропозицією видати винахіднику винагороду, а з іншого – говорячи про їх непридатність через надмірну гнучкість і крихкість, звинуватила раціоналізатора в економічно невинуватих витратах на виробництво 50 штук таких кріплень¹⁰.

Випуски вечірнього робітничого гірничого інституту [так з 1929 року називався Криворізький вечірній робітничий технікум – Л.Д.] поступово покращували кадрову ситуацію: з 1931 року інститут наростив контингент студентів до 1054 чол., до 70 чоловік збільшилась кількість викладачів. Однак бездумна реорганізація навчального закладу призвела до його закриття у 1936 році, внаслідок чого процес підготовки кадрів технічної інтелігенції був перерваний, доки у 1937 році інститут не відновили¹¹.

Відзначимо також, що поряд із «місцевими» кадрами у середовищі криворізької технічної інтелігенції 1920-30-х рр. було чимало фахівців «немісцевого» походження. Так, перший директор «Криворіжсталі» Яків Ілліч Веснік (1894-1937) навчався у Лозанському університеті¹², його дружина – Євгенія Емануїлівна (90-ті XIX ст.-1977) – до диплома оперної співачки, отриманого у Московській консерваторії, додала диплом зоотехніка, здобутий у Німеччині¹³.

Подружжя Весніків зіграло неабияку роль у становленні криворізького гірничо-металургійного комплексу та розбудові інфраструктури міста. У липні 1931 р. Я. Веснік був призначений начальником тресту «Криворіжбуд» і очолив спорудження металургійного та коксохімічного заводів. За його керівництвом і безпосередньою участю відбувалося будівництво перших домен, перших житлових кварталів Соцміста [зараз це адміністративний центр Кривого Рогу – Л.Д.], водосховища в Інгульці. Практична діяльність Якова Ілліча доповнювалася науковими пошуками: у 1930-х рр. він виступав із статтями про підвищення ефективності доменного процесу. Талановитий керівник й інженер Я. Веснік мав типов для того часу трагічну долю: за надуманими звинуваченнями він був заарештований і розстріляний 17 листопада 1937 р.

Важкі випробування випали й на долю Євгенії Емануїлівни: вона була репресована, пройшла сталінські табори, тавро «дружини ворога народу» було знято з неї лише через 18 років. Самовіддана жінка, яка щиро любила Кривий Ріг, вірила у його майбутнє, фактично врятувала криворізьких металургів від голодомору: завдяки її зусиллям у місті була збудована птахофабрика, продукція якої у найскрутніший період безперервно надходила у заводську їдальню. Крім того, металургів преміювали «кліткою з дев'ятьма курми та півнем». На кінець 1935 р. птахофабрика металургійного заводу вийшла на щорічну здачу 15 тонн м'яса і мільйона яєць. Євгенія Веснік очолювала раду

дружин інженерно-технічного персоналу – на той час це була поширена форма реалізації громадської активності жіноцтва.

Серйозний внесок у становлення гірничо-металургійної галузі Кривого Рогу внесли й інші представники технічної інтелігенції. В 30-ті рр. плідно працювали заступник директора «Криворіжсталі» інженер Ч. Ільдрим, керуючий трестом «Руда» Ю.Б. Бенет, головний інженер цього ж об'єднання П.І. Черніков, керуючий і головний інженер шахтоуправління «Більшовик» В.І. Смушков, головний інженер рудника імені Фрунзе Г.М. Томашевський, керуючий рудоуправлінням імені Дзержинського, а згодом директор відділення «Укргеологтресту» Є.М. Желтецький та ін.

Чингіз Ільдрим (1890- 1941) закінчив Петроградський політехнічний інститут, з 1932 р. він перебував на посаді заступника начальника «Криворіжбуду», був талановитим інженером і керівником, розділив трагічну участь Я. Весніка: у листопаді 1937 р. загинув в катівнях НКВС¹⁴.

Юлій Бенедиктович Бенет (1890-1937) здобув інженерну освіту в Москві. На початку 1930-х рр., за рішенням тогочасного наркому Г.К. Орджонікідзе, він був направлений у Кривий Ріг заступником керуючого тресту «Руда», у 1935 році Ю. Бенет очолив це об'єднання. На той час підприємства Кривбасу налічували понад 30 тисяч робітників та інженерно-технічних працівників. Щоденно на металургійні заводи відправлялось понад 2300 вагонів сировини. Тривали роботи з реконструкції Криворізького басейну, споруджувались нові шахти, збагачувальні фабрики. Крім виробничих питань, Ю. Бенет вирішував і побутові: протягом 1934-35 рр. було збудовано понад 50 тисяч квадратних метрів житла¹⁵.

Петро Іванович Черніков (1897-1937) мав освіту гірничого інженера, у 1933 р. був призначений головним інженером управління капітального будівництва, а згодом, коли з цієї посади був переведений у Харків В.І. Жигаловський, очолив інженерну службу усього тресту «Руда». Черніков опікувався проблемами вдосконалення видобутку руди, механізації виробничих процесів та поліпшення умов праці гірників. Велику увагу він приділяв вивченню і поширенню передового досвіду. Так, за його ініціативою був створений «Стахановський збірник», в якому виступали з висвітленням свого досвіду кращі бурильники, скреперисти, кріпильники. У збірнику друкувалися новаторські пропозиції щодо організації праці, виконання обов'язків керівництва рудників і шахт, інженерно-технічних працівників. П. Черніков загинув у роки сталінських репресій¹⁶.

Така ж доля спіткала й інших талановитих інженерів Кривого Рогу. У 1937 р. були заарештовані Валентин Іванович Смушков і Григорій Мефодійович Томашевський¹⁷, у 1938 році розстріляли Євдокима Микитовича Желтецького¹⁸.

Взагалі безжальна сталінська машина смерті не просто позбавляла життя представників технічної інтелігенції Кривбасу, вона руйнувала інтелектуальний і кадровий потенціал галузі, унеможливаючи швидке просування передових технологій. Безперечно, людський фактор, як дієвий чинник соціалістичної індустріалізації, в Кривому Розі спрацював. Місто, завдячуючи гірничо-металургійному комплексі, стрімко зростало й на сучасному етапі вже має ознаки мегаполісу. Зважаючи на це, потрібно продовжувати дослідження у напрямку персоніфікації історії Криворізького залізорудного басейну. Особливо це стосується технічної інтелігенції періоду становлення гірничо-металургійної галузі у Кривому Розі (1920-30-ті рр.).

На думку автора, поставлену дослідницьку проблему слід поділити на кілька аспектів, а саме:

- 1) рудникова технічна інтелігенція; 2) технічна інтелігенція гірничомашинобудівного комплексу; 3) технічна інтелігенція металургійного та коксохімічного виробництва; 4) технічна інтелігенція відділів забезпечення гірничо-металургійної галузі (енерго-, водопостачання, транспортування тощо); 5) наукова технічна інтелігенція.

Відповідно до даної класифікації та наявного доробку з поставленої проблеми, потрібно проводити подальші пошуки та здійснювати наукові розвідки з історії гірничо-металургійної промисловості Криворіжжя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Української РСР. У двох томах. – К., 1967. – Т. 2. – С. 187-203, 224-237, 281-300, 333-371; История Украинской ССР. В десяти томах. – К., 1984. – Т. 7. – С. 57-73, 162-178, 200-249, 364-384;
2. Историография истории Украинской ССР. – К., 1987. – С. 301-332; Зак Л.М., Лельчук В.С., Погудин В.И. Строительство социализма в СССР. Историографический очерк. – М., 1971. – С. 238-253; 3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.). – К., 1999. – 446 с.; Шаповал Ю.І. Україна ХХ ст.: особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. – 559 с. та ін; 4. Малахов Г.М., Шостак А.Г., Стариков Н.И. История горного дела в Криворожском бассейне. – К., 1956. – 343 с.; Дольчук А.В.,

Боротьба компартії за відбудову і дальший розвиток гірничорудної промисловості України (1921-1937). – К., 1974. – 184 с.; 5. Криворізький залізрудний басейн. До 125-річчя з початку промислового видобутку залізних руд. – Кр. Ріг, 2006. – 583 с.; 6. Малахов Г.М. Краткий очерк истории горного дела в Кривбасе. – Кр. Ріг, 1953. – С. 47; 7. ALMA MATER. Віхи історії Криворізького технічного університету (1922-2005 рр.). – Кр. Ріг, 2005. – С. 5; 8. Щоб пам'ятали// Червоний гірник. – 2001. – 16 червня; 9. Сталий розвиток гірничо-металургійної промисловості – 2006: Матеріали міжнародної науково-технічної конференції. Секція 14. – Кр. Ріг, 2006. – С. 7-8; 10. Красный горняк. – 1924. – 25 декабря; 11. ALMA MATER. Вказана праця. – С. 4-5; 12. Енциклопедія Криворіжжя. В двох томах. – Кр. Ріг, 2005. – Т. 1. – С. 180; 13. Козак В. Дружина директора// Червоний гірник. – 1988. – 4 травня; 14. Енциклопедія Криворіжжя. Вказана праця. – Т. 1. – С. 489; 15. Терещенко Р. Хто «руйнував» гірничорудний сектор// Червоний гірник. – 2001. – 16 червня; 16. Там само; 17. Там само; 18. Енциклопедія Криворіжжя. Вказана праця. – Т. 1. – С. 425.

В.О. Гандзюк

ІДЕЯ ЄДИНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ У ПРЕСІ ПОДІЛЛЯ (1919 Р.)

„Нація без школи – не нація,
а етнічний матеріал, яким ми були стільки років”
(С.Пастернак)¹

Одним із пріоритетних завдань українських педагогів у добу національно-визвольних змагань було реформування, українізація системи освіти, створення нової народної школи, яка повинна стати національною, здатною забезпечувати права меншостей². У цьому процесі брали участь освітяни, держава, її органи. Створені на урядовому рівні освітні проекти ставали об'єктом широкої дискусії в середовищі вчителів. Теоретико-методологічні передумови життєдіяльності національної школи викладено в „Проекті єдиної школи”, остаточно доопрацьованому під керівництвом П. Холодного в 1919 р. у Кам'янці на Поділлі³.

З-поміж принципів нової школи особливо важливі такі: єдність знань із працею, дитини з природою, зі своїм народом, рідна мова, наступність у системі загальної освіти. Передбачалось, також що школа повинна бути відкритою для всіх, тобто світською, нейтральною у своїх діях. У цьому проекті значна увага приділялася ролі вчителя, який покликаний розвивати в учнях не тільки любов до своєї нації, але й розуміння цінності своєї нації. У єдиній національній школі вчитель не повинен бути культурним самітником: про це йдеться в „Завданнях нової школи”, яка йде до родини, а родина – до школи. Вчитель має стати рідним для батьків учнів. Держава знаходитиме великі кошти для розвитку школи, бо розуміє, що тільки культурний народ здатний утримати і зміцнити здобуті свободи⁴. У новій школі, на думку її творців, не повинно бути ніякої політики – ні урядової, ні протилежної, а тільки наука й мистецтво⁵.

Реформування освіти як окрема історико-педагогічна наукова проблема у той час не досліджувалася. Побіжно, поверхово тільки згадувалися шкільні реформи в працях, написаних із позицій радянської ідеології. До сучасних дослідників, які вивчали лише окремі напрями в процесі розбудови й перетворень в освітній галузі досліджуваного періоду, належать Л. Березовська, Н. Агафонова, В. Майборода, М. Собчинська, С. Філоненко, Т. Антонюк, М. Ярмаченко, М. Кукурудзяк та ін.

Вивчення й осмислення досвіду реформування освіти на початку ХХ століття дадуть змогу виявити закономірності підготовки й реалізації шкільних реформ, ідейно-політичні й педагогічні основи сучасної освітньої реформи в Україні.

Актуальною в наш час є тема обговорення представниками інтелігенції питань реформи школи на сторінках газет. Висвітленню цієї проблеми в пресі присвятив свою монографію відомий літературознавець І.В.Зайченко. В одному з параграфів він розглянув роль педагогічної преси в реформуванні школи й освіти в Україні⁶. Однак цей важливий у науковому плані пласт ще неповно вивчений, ще чекає всебічного, ґрунтовного аналізу.

Пропагуючи свої ідеї на шпальтах періодичних видань, автори публікацій висловлювали міркування, які стосувались створення єдиної української школи, котра була б наближеною до життя дитини, відповідала б своїм змістом вимогам педагогічної науки. За створеним планом дитина повинна була здобути базову семирічну освіту, а пізніше за бажанням продовжувати навчання в середніх технічних школах або чотирирічних гімназіях⁷.

Розмірковуючи про необхідність реорганізації народної освіти, педагоги вважали, що школа мала б бути організованою. Цього вимагали інтереси дітей, розвиток у них усвідомлення не тільки